

STRATIGRAFIE ȘI TIPOLOGIE ÎN CERCETAREA NEOLITICULUI ȘI ENEOLITICULUI

de SILVIA MARINESCU-BÎLCU

*In memoria magistrului meu
VLADIMIR DUMITRESCU*

Se știe că trebuie stabilită o anumită ierarhie între metodele cercetării istorice și, în consecință, că este necesar să dăm atenție specială problemei priorității acordate unora dintre metodele noastre, dar se întâmplă destul de des ca principiul acesta să nu fie respectat.

Tocmai acest fapt ne-a determinat să consacram câteva pagini unuia dintre aspectele problemei respective, deoarece ea devine de o importanță deosebită atunci când avem de ales între rezultatele divergente obținute de metode diferite și, în special, când rezultatele metodei stratigrafice nu concordă cu acelea ale metodei tipologice—două dintre principalele noastre metode.

Nimeni nu poate nega valoarea celor două metode, deoarece utilitatea lor pentru lămurirea problemei diferitelor relații dintre două sau mai multe culturi preistorice este în afară de orice îndoială. Pe de altă parte, deși credem că nu se poate ezita în ceea ce privește alegerea și, ca atare, asupra priorității ce trebuie acordată metodei stratigrafice, se mai întâmplă și astăzi să se ajungă la concluzii care, de fapt, neagă această prioritate. Cu acest prilej dorim să precizăm o dată mai mult locul pe care trebuie să-l acordăm celor două metode în cercetările noastre.

Firește, problema priorității apare numai atunci când rezultatele acestor două metode sînt divergente, deoarece atunci când ele sînt în concordanță, această problemă nu se mai pune. Dimpotrivă când metoda comparativ-tipologică ne duce la rezultate parțial sau total diferite de concluziile metodei stratigrafice, situația trebuie analizată cu atenție pentru a se preciza dacă diferența nu este cauzată de importanța excesivă conferită unor criterii care nu pot fi considerate în ele înșile infailibile și concludente.

Acest aspect al problemei nu este cu totul teoretic, pentru că adesea — fie lipsind precizii stratigrafice directe, fie că ele sînt ignorate — rezultatele metodei comparativ—tipologice fiind acceptate (și uneori forțate) chiar și în cazul în care sînt contrazise de constatări stratigrafice. Dar, firește, cînd lipsesc complet datele stratigrafice, sau cînd ele pot fi contestate pe drept cuvînt, trebuie să apelăm tocmai la metoda comparativ-tipologică.

★

Chiar dacă ar părea superfluu, preferăm să menționăm că relațiile cronologice dintre două sau mai multe culturi, ale căror arii de difuziune nu coincid, nu pot fi stabilite pe baza metodei stratigrafice. Într-adevăr,

dacă, într-o anumită zonă, resturile celor mai vechi faze ale culturii A suprapun direct un nivel al culturii B, în timp ce în altă zonă acest nivel — B — suprapune, la rândul lui, un nivel recent al culturii C, nu rămâne nici o îndoială că această relație stratigrafică indirectă dovedește că cea mai veche fază a culturii A trebuie considerată mai recentă decât ultima fază a culturii C.

În cele din urmă se poate desigur apela și la metoda comparativ-tipologică pentru a preciza mai detaliat această relație stratigrafică indirectă.

Pe de altă parte, când lipsesc posibilitățile de a stabili, direct sau indirect, relații stratigrafice între două culturi situate în regiuni diferite și, în același timp, nu s-au găsit piese de „import”, metoda comparativ-tipologică pare indicată să aibă ultimul cuvânt.

Totuși, acest presupus, „ultim cuvânt” este adesea invalidat de îndată ce noi cercetări ne dau posibilitatea să stabilim relații stratigrafice indiscutabile, chiar dacă acestea sînt indirecte.

Dintre diferitele exemple concludente ce se pot cita sînt date de unele binecunoscute culturi din sud-estul Europei, respectiv culturile Cucuteni, Gumelnița și Vinča—Turdaș.

Pină destul de curînd, mulți dintre arheologii care se ocupă cu epoca neo-eneolitică din această vastă regiune erau de acord că epoca veche a bronzului anatolian de tip Troia I—II era mai veche decât culturile eneolitice Gumelnița¹ și Cucuteni, concluzia bazîndu-se pe o serie de relații tipologice (asupra cărora vom mai reveni) și pe convingerea aproape generală că Orientul Apropiat, mai dezvoltat din punct de vedere cultural, a fost punctul de plecare al diverselor influențe spre sud-estul Europei. Deși rolul important al Orientului Apropiat în procesul difuziunii culturii nu poate fi în general contestat, concluzia de mai sus s-a dovedit greșită în privința presupusei influențe a culturii Troia I—II asupra culturii Gumelnița. După cum se știe, această concluzie a fost definitiv demintită de cercetările colegilor bulgari întreprinse în sudul Bulgariei², rezultatele fiind confirmate și de descoperirile din nord-estul Greciei³ (Dikili Tash, Tracia grecească). De fapt, în așezări din sudul Bulgariei, un nivel din Bronzul timpuriu (Ezero), sincron cu ultima fază a culturii Troia I și în speșial cu începutul culturii Troia II, acoperea nivelurile culturii eneolitice Gumelnița⁴. Prin urmare, trebuie să admitem fără ezitare că cea mai mare parte a culturii Gumelnița — și în același timp cultura Cucuteni, în bună parte, contemporană cu ea — a fost, în linii generale, mai veche decât cultura Troia II. Ca atare, numai fazele finale ale culturilor Cucuteni și Gumelnița au putut primi influențe din cultura anatoliană a bronzului timpuriu, pe cînd asupra fazelor mai vechi ale celor două culturi carpato-danubiene, culturile

¹ V. Mulojčić, *Chronologie der jüngeren Steinzeit mittel-und Südosteuropas*, Berlin, 1949, p. 49 și urm., tabelul de la p. 56, unde toate culturile neolitice și eneolitice, începînd cu Boian A sînt posteroioare anului 3000 î.e.n., iar Gumelnița II (A2 după periodizarea românească) este situată între cca 2400—2100 î.e.n.

² G. I. Georgiev, N. I. Merpert, R. V. Katiancarov, D. G. Dimitrov, *Ezero. Eine Siedlung aus der Frühbronzezeit*, Sofia, 1979; R. Katiancarov, *Acta ArchCarp*, 15, 1975, p. 85—111.

³ J. Deshayes, *BCH*, 92, 1968, II, p. 1062 și urm.; M. Sefériadès, *BCH*, 107, 1983, II, p. 635 și urm.

⁴ G. I. Georgiev, N. I. Merpert, *Antiquity*, 40, 157, 1966, p. 33—37; G. I. Georgiev, *ArchAustr*, 42, 1967, p. 90 și urm.

anatoliene Troia I—II, nu au exercitat vreun impuls, tocmai pentru că acestea din urmă erau mai recente. În consecință, influențele exercitate de Orientul Apropiat asupra culturilor Gumelnița și Cucuteni pot fi situate numai într-o etapă mai veche.

Pe de altă parte, dacă luăm în considerație datele C 14 care situează faza Gumelnița A înainte⁵ de data acceptată în mod general pentru cultura Troia I⁶, pare evident că încheierile care se bazau exclusiv pe metoda comparativo-tipologică și care duceau la o concluzie contrară nu mai sînt valabile și nu pot fi acceptate. Avem de pildă în vedere vasele cu figură umană modelată în relief pe care le întîlnim la Kazanlık (aparținînd culturii Karanovo II) în culturile Vădastra II, Gumelnița (faza B), la Hacilar, Samarra, Anza-Begovo, Vința, în culturile Szakalbat, Cucuteni, liniar-ceramică, Troia II—V, la Center etc. Dacă am ignora deci succesiunea diverselor culturi, folosind exclusiv tipologia, ar însemna, pe baza exemplilor date mai sus, să punem semnul egalității între culturi și epoci total diferite — de pildă neolitic anatolian = Vința = Karanovo II = Vădastra = liniar ceramică = Gumelnița = Cucuteni = Troia II—V etc. Însă dimpotrivă, stratigrafia din sudul Bulgariei și datele C 14 au fost confirmate și prin metoda comparativ-tipologică, ea indicînd unele concordanțe indiscutabile între torțile tunel de la Renie II (orizont posterior etapei Gumelnița A 2) și cultura Troia I⁷; prin urmare, metoda comparativo-tipologică, cînd este folosită cu grijă, trebuie să confirme rezultatele stratigrafiei.

Cazul culturii Vința—Turdaș — menționată mai înainte — pare să fie și mai elocvent în privința posibilității de a formula concluzii incorecte prin folosirea — de o manieră excesivă — a argumentelor comparativo-tipologice înecate într-un aparat critic care selectează adesea din complexe culturale tocmai materialele cele mai puțin caracteristice.

Toți arheologii care se ocupă cu problemele epocii neolitice din sud-estul Europei știu că această cultură (Vința) a fost considerată — și este și astăzi uneori — rezultatul unor elemente egeo-anatoliene ajunse pînă în valea mijlocie a Dunării. Această concluzie a fost formulată, la rîndul ei, tocmai pe baza concordanțelor tipologice ce se credea că pot fi stabilite cu unele descoperiri anatoliene și mesopotamiene. În felul acesta a rezultat o altă concluzie foarte importantă, una cronologică. Într-adevăr, dacă se acceptă că Vința a fost consecința unei expansiuni sau unei colonizări fie din Bronzul timpuriu anatolian, fie chiar din regiunea Mesopotamiei la sfîrșitul mil. III î.e.n., am fi forțați să admitem că începutul culturii Vința ar trebui situat cel mult în primele secole ale mil. III î.e.n. ținînd seama de data acceptată pentru începutul Bronzului timpuriu în Anatolia și pentru perioada Djemdet Nasr din Mesopotamia. Evident, nu există nici o dovadă stratigrafică pentru această concluzie (dealtfel o astfel de dovadă nici nu putea fi găsită), deoarece ariile de difuziune ale acestor culturi erau complet diferite și nu se atingeau în nici un fel. Trebuie deci să recunoaștem că, lipsind relațiile stratigrafice directe, sîntem obligați să verificăm dacă concluziile bazate pe metoda

⁵ Vl. Dumitrescu, *Apulum*, 12, 1974, p. 38, tabel I. În acest articol se află și bibliografia mai veche a datelor C14 obținute pînă atunci.

⁶ C. W. Blegen, *Troy and the Trojans*, New-York, 1963, p. 174.

⁷ S. Morintz, P. Rouan, *Dacia*, N. S., 12, 1968, p. 77.

comparativo-tipologică pot sau nu fi confirmate pe calea stratigrafiei indirecte. Această confruntare ne duce la concluzia indiscutabilă că aceste presupuse convergențe tipologice nu sînt deloc concludente, tocmai pentru că vin în contradicție cu concluzia cronologică pe care o putem stabili pe relațiile stratigrafice indirecte (amintite mai sus).

Dacă se pornește de la observațiile stratigrafice din sudul Bulgariei ⁸ (la care le vom putea adăuga pe cele din Macedonia orientală grecească — Dikili Tash ⁹ — și pe acelea din Anatolia de nord-vest — Kum Tepe ¹⁰, Yortan ¹¹ —), menționate mai înainte, și de la concluziile cronologice care rezultă din ele în privința poziției culturii Gumelnița și Maritza, față de Bronzul timpuriu anatolian și egeic, sîntem obligați să recunoaștem că aceste concluzii nu permit să se accepte data mai sus indicată pentru începutul culturii Vinča. Deși există încă divergențe în privința sincronismului ce se poate stabili între fazele recente ale culturii Vinča—Turdaș și fazele mai vechi ale culturii Gumelnița, este în afară de orice îndoială că începutul culturii Gumelnița trebuie situat mult mai tîrziu decît începutul culturii Vinča.

Din punct de vedere cronologic faza Vinča A este separată de faza Gumelnița A1 de toate secolele în care a evoluat cultura Boian — tocmai pentru că această cultură Boian este în întregime mai veche decît cultura Gumelnița și mai tîrzie cel puțin decît faza Vinča A ¹². Prin urmare, prin această confruntare stratigrafică indirectă putem afirma fără ezitare că Vinča-Turdaș (și în orice caz primele ei faze) a fost mai veche nu numai decît Troia I—II (care, cum am văzut, n-a fost anterioară începutului culturii Gumelnița), dar și decît perioada Djemdet Nasr, datată în general pe la 3000 î.e.n.

Deci, încă o dată, considerațiile comparativo-tipologice — pe baza cărora cultura Vinča-Turdaș era presupusă că derivă din cultura Bronzului timpuriu anatolian al mil. III î.e.n. sau din alte regiuni ale Asiei Mici la începutul aceluiași mileniu — sînt invalidate de relațiile stratigrafice, chiar dacă acestea sînt indirecte.

Este necesară totuși o precizare: cultura Vinča, caracterizată mai ales prin ceramică neagră lustruită (spre deosebire de cultura Starčevo-Criș care a precedat-o) se datorește unui aflux de populație venită din zona nord-est mediteraneană-anatoliană, însă înainte de mijlocul mileniului V î.e.n.

Am dori să dăm și în acest caz un exemplu de concluzii eronate la care poate duce tipologia. Să luăm de pildă renumitele „weisted pebbles” ; remarcăm prezența lor în egală măsură la Vinča ¹³ (în majoritate la adîncimea de peste 7 m, două însă ceva mai sus), probabil Vinča B, în neoliticul

⁸ Vezi notele nr. 2 și 4.

⁹ Vezi nota nr. 3.

¹⁰ J. Mellaart, *Anatolia c. 4000 — 2300 B.C.*, (extras din CAH), Cambridge, 1965, p. 11 și urm.; C. Renfrew, *The Emergence of Civilisation*, Londra, 1972, p. 72, 74, 122—123, 162—163 etc.

¹¹ J. Mellart, *op. cit.*; C. Renfrew, *op. cit.*, p. 132—133; T. Kâmil, *Yortan Cemetery in the Early Bronze Age of Western Anatolia*, BAR, International Series, 145, Oxford, 1982.

¹² Vezi între altele și Vl. Dumitrescu, Al. Bolomey, F. Mogoșanu, *Esquisse d'une préhistoire de la Roumanie*, București, 1983, p. 88 și urm.

¹³ M. Vasić, *Preistoriska Vinča*, Belgrad, 1936, p. 91 și urm., fig. 201—207, toate din calcit, de mici dimensiuni și de același tip.

vechi al Macedoniei, la Servia¹⁴, dar și în neoliticul recent din aceeași localitate¹⁵, la Khirokitia¹⁶, la Troia II—IV¹⁷, la Tirpești¹⁸, Drăgușeni¹⁹, deci în cuprinsul culturii Cucuteni etc., unde sînt însă modelate din lut. Așadar, din nou pe baze tipologice s-ar putea pune semnul egalității între: neoliticul vechi și cel recent din Macedonia — Vinča B — Troia II—IV — Cucuteni A — Khirokitia perioadele II—III etc. Evident nici un cercetător, fie el adept al cronologiei joase sau a celei înalte, n-ar putea accepta o asemenea cronologie relativă.

Faptele ne impun deci să admitem că începutul culturii Vinča-Turdaș a fost mult mai vechi decît primele secole ale mil. III î.e.n.. De vreme ce ultima fază (Spanțov) a culturii Boian — mult mai recentă decît faza Vinča A — este datată chiar la sfîrșitul mil. V și începutul mil. IV î.e.n. (4000—3900 î.e.n.) prin metoda C14, începutul culturii Vinča trebuie situat în mil. V î.e.n.²⁰, adică mai mult de 1000 de ani înainte de începutul Troii I.

Devenită pentru unii autori adevărată obsesie, tipologia a dus, așa cum am văzut mai sus, la aberante relații de cronologie relativă și de sincronisme culturale bazate din păcate pe materiale provenite adeseori din periegeze sau descoperiri întimplătoare și pe publicații vechi care arareori erau fundamentate pe săpături sistematice. Și de ce n-am recunoaște-o, adeseori și materialele judicios publicate de cercetători pertinenti au fost fie contestate, fie ignorate deoarece nu concordau cu „premisele” de la care s-a pornit cercetarea, fiind deci contrare ideilor preconceptuate elaborate în birou, și nereprezentînd realitățile din teren. Și pentru a justifica atari puncte de vedere, nu rare ori se recurge la o abundență de trimiteri și referiri, cu precădere și tendențios selectate, care nu fac decît să dăuneze chiar și metodei comparativo-tipologice.

Înainte de a încheia sintem obligați totuși să amintim că descoperirea tăblițelor de la Tărtăria părea să aducă un nou argument în sprijinul datării culturii Vinča A în mil. III î.e.n.

Nu avem intenția să rezumăm ampla și pasionată controversă cauzată de această descoperire; totuși amintim că încă din 1967, la simpozionul Lengyel de la Nitra s-a emis ipoteza că aceste tăblițe aparțin mai probabil unui nivel mai recent — *id est* nivelului Coțofeni din acea așezare, și nu nivelului Vinča—Turdaș²¹. Numai în felul acesta dată atribuită acestor tăblițe prin comparație cu cele sumeriene (primele secole ale mil. III î.e.n.)²² puteau concorda cu data C 14 propusă pentru culturile neo-

¹⁴ W. A. Heurtley, *Prehistoric Macedonia*, Cambridge, 1939, p. 138, fig. 6/k.

¹⁵ *Ibidem*, p. 163, fig. 33/m.

¹⁶ P. Dikalos, *Khirokitia*, Londra, New-York, Toronto, 1953, pl. XCV/938; 1401; CXLIII/938.

¹⁷ C. W. Blegen și colaboratori, *Troia*, I, Cincinnati, 1950, 360/34—1, 35—208 etc.; *Idem*, *Troia*, II, Cincinnati, 1951, 48/34—429, 33—292, 33—223; 147/36—265 etc.

¹⁸ S. Marinescu—Blcu, *Tirpești. From Prehistory to History in Eastern-Romania*, BAR, International Series, 107, Oxford, 1981, fig. 190/31.

¹⁹ Piesă inedită, aflată în colecțiile Institutului de Arheologie.

²⁰ Dealtfel datele C14 pentru faza Spanțov a culturii Bolan, ca și acelea pentru cultura Gumelnița — vezi nota nr. 5. Pentru Karanovo — v. H. Quitza și G. Kohl, *ZfA*, 3, 1969, p. 227—228. Tot aici și rezultatele obținute pe eșantioanele de la Căscioarele — p. 239.

²¹ Vl. Dumitrescu, *StudZvesti—AUSA Y*, 17, 1969, p. 87 și urm.

²² N. Vlassa, *Dacla*, N. S., 7, 1963, p. 485—494.

litice europene și cu noua datare a culturii Coțofeni fixată de către unii specialiști în a doua jumătate a mil. III î.e.n.²².

Firește trebuie să fim prudenți în privința metodei C 14 și a recălibrărilor (până vom dispune de o scară dendrocronologică și pentru zonele noastre), dar atunci când data obținută prin ea concordă cu cronologia relativă stabilită pe baza stratigrafiei, precum și pe observațiile comparativ-tipologice, data trebuie acceptată. Într-adevăr, cultura Coțofeni este mai recentă decît cultura eneolitică Sălcuța. Ca atare, dacă tăblițele de la Tărtăria trebuie datate în mil. III î.e.n. ele aparțin nivelului Coțofeni din acea așezare, tocmai pentru că această cultură — și nu cultura Vinča-Turdaș — a fost datată în general în mil. III î.e.n.

Faptul că tipologia singură nu este întotdeauna concludentă, putînd în unele cazuri să inducă în eroare chiar pe unii savanți de talia lui A. Falkenstein, Hood și A. Posner este dovedit din non tot de tabletele de la Tărtăria. Pornind de la premisa autenticității lor dar cu regretul absenței din publicație atît a situațiilor *in situ*, cît și a restului obiectelor descoperite (printre care, notăm noi, mai ales statueta „de tip cycladic” al cărui desen mic și schematic nu este deloc concludent), Emilia Masson arată în primul rînd că cele trei tablete nu constituie o unitate²⁴. Prima după părerea ei prezintă o temă „iconografică” ce nu trebuie legată neapărat de cilindrii mesopotamieni, putînd fi astfel inspirată simplu și direct din mediul animalelor din preajmă, care ocupau inevitabil un rol important în viața cotidiană a locuitorilor acestor regiuni²⁵.

Celelalte două, putînd reprezenta o etapă inițială a unui sistem de scriere, exprimînd noțiuni simple sau mesaje elementare consideră că nu sînt nici ele legate de Mesopotamia, cu atît mai mult cu cît se pare că autorul descoperirii, lipsit de experiență a publicat tabletele cu unele greșeli, iar Falkenstein pornind de la ideea că ele reprezintă un „impuls” sumerian a neglijat numeroasele divergențe care apar în chiar propriile lui analogii²⁶ (deci notăm noi că nici metoda tipologico-comparativă nu a fost utilizată cu toată prudența).

În plus, arată Emilia Masson în continuare, este binecunoscut faptul că în cursul așa numitei faze „protoliterate” noțiunile simple sau mesajele elementare au fost obligatoriu inspirate de aceleași teme, legate de anturajul imediat al omului sau de activitatea lui zilnică, nefiind deci necesară, nici în acest caz, invocarea unor influențe sumeriene pentru justificarea reprezentărilor de pe tablete²⁷.

Faptele mai sus menționate nu tind să infirme validitatea sau utilitatea metodei comparativo-tipologice cînd aceasta este folosită cu prudența necesară. Dar le-am amintit deoarece prea adesea sîntem confrunțați cu asemănări tipologice foarte generale și neconcludente care conduc la concluzii ce ar putea fi deosebit de importante dacă ar fi

²² P. Rouan, *Cultura Coțofeni*, București, 1976, p. 67.

²⁴ E. Masson, *KADMOS*, 23, 1984, 2, p. 89—123.

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ *Ibidem*.

corecte. Iar atunci când avem de ales între rezultatele acestei metode și acelea ale metodei stratigrafice ni se pare că sîntem într-adevăr obligați să o preferăm pe aceasta din urmă.

Firește această prioritate este valabilă și ea numai dacă observațiile stratigrafice sînt ele însele lipsite de îndoială — deși, de ce să nu admitem? nu întotdeauna acesta este cazul.

STRATIGRAPHIE ET TYPOLOGIE DANS L'ÉTUDE DU NÉOLITHIQUE ET ÉNÉOLITHIQUE

RÉSUMÉ

Dès le début, on insiste sur le fait que nous sommes obligés — dans la recherche archéologique — de concéder une certaine hiérarchie aux méthodes employées, étant indiscutable qu'on doit accorder une attention de tout premier ordre au problème de la priorité de ces méthodes.

Parmi les principales méthodes de notre recherche, il y a deux — la méthode stratigraphique et celle typologico-comparative — d'une importance primordiale, surtout lorsque les résultats obtenus par leur utilisation s'avèrent divergents. Bien entendu, lorsque les résultats de ces deux méthodes concordent, le problème ne se pose plus et on peut affirmer qu'il s'agit de résultats tout à fait sûrs. Cependant, lorsque la méthode typologico-comparative nous mène à des résultats en partie ou totalement différents par rapport aux conclusions imposées par la stratigraphie, la situation doit faire l'objet d'un examen très poussé, pour avoir la possibilité de préciser si les différences ne sont pas dûes à l'importance excessive accordée à des critères qu'on ne peuvent par eux-mêmes considérés infaillibles et édifiants.

D'autre part, après avoir souligné l'importance de la méthode stratigraphique pour résoudre le problème des relations directes ou indirectes de deux ou plusieurs cultures préhistoriques, l'on indique aussi le rôle que la méthode typologico-comparative peut et doit avoir lorsque les données stratigraphiques ainsi que les „pièces importées” font défaut.

À partir de ces prémisses, l'autrice étudie les principaux problèmes soulevés par les cultures de Cucuteni, de Gumelnița et Vinča—Turdaș et repète sont point de vue sur l'importance primordiale de la méthode stratigraphique lorsque ses résultats sont en contradiction avec ceux de l'autre méthode en discussion, les chercheurs ne devant pas hésiter à opter pour les résultats de la stratigraphie. À condition bien entendu, qu'il n'y a pas des doutes à propos de l'exactitude de la stratigraphie établie.

